

UOT 82.0: 894.362

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIMIZDA MONOQRAFİK TƏDQIQATLARA MEYLİN GÜCLƏNMƏSİ

RƏFİYEVA AFƏT İLYAS qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, doktorant

e-mail: afat.rafiyeva@gmail.com

Açar sözlər: monoqrafik tədqiqatlar, Yaşar Qarayev, məzmun və forma, ədəbi tənqid, ədəbi əlaqələr

Mükəmməl ədəbiyyat tarixinin yaranması birbaşa monoqrafik tədqiqatlarla bağlıdır. Bunsuz sistemli ədəbiyyat tarixini yaratmaq mümkün deyil. 1940-cı illərdə meydana çıxan “Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”, 1950-ci illərin sonu, 1960-cı illərin əvvəllərində ədəbi ictimaiyyətə təqdim olunan üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” göstərdi ki, bu sahədə də xeyli boşluqlar var. Bir çox sənətkarların həyat və yaradıcılığı hələ də kifayət qədər öyrənilməyib. Ədəbi metodlar, cərəyanlar, təriqətlər haqqında aydın təsəvvür yoxdur. Yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün müxtəlif nəsilərdən olan ədəbiyyatşünaslar monoqrafik tədqiqatlara üz tutdular. M.Arif, M.C.Cəfərov, M.Quluzadə, M.C.Paşayev, Ə.Mirəhmədov, K. Talıbzadə, M.Seyidov, K.Məmmədov və başqaları klassik ədəbiyyatımız, milli folklorumuz haqqında qiymətli əsərlər yazdılar.

1960-cı illərdə 1940-50-ci illərdə çap etdirilməsi mümkün olmayan bədii və elmi əsərlərin nəşri baş tutdu. Əziz Mirəhmədovun 1962-ci ildə nəşr olunan “Məhəmməd Hadi” monoqrafiyası da nəşr olunana qədər xeyli ağır sınaqlardan keçdi. O, 1940-cı illərdən başlayaraq XIX-XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və öyrənilməsində hamıdan çox fəallıq göstərirdi. Əsasən, 1940-cı illərdən ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyətinə başlayan Əziz Mirəhmədov bir-birinin ardınca “Mir Cəlalin yeni hekayələri” (1943), “Medalyon” haqqında” (1943), “Qəhrəmanlarımıza layiq əsərlər yaradaq” (1943) kimi əsərlərini ədəbi ictimaiyyətə təqdim etdi.

Əziz Mirəhmədov geniş erudisiyaya malik ədəbiyyatşünas idi. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbiyyat tarixçiliyi, ədəbi əlaqələr, mətnşünaslıq və digər sahələrdə o, peşakarlığını dəfələrlə təsdiq etmişdi. C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev yaradıcılığı, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi haqqında yazdığı monoqrafiyaları, məqalələri ümumittifaq ədəbi-nəzəri fikrinin yeni nailiyyətləri əsasında meydana çıxmışdı.

1960-70-ci illərdə tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızda nəzəri səviyyənin yüksəldilməsində Yaşar Qarayevin xidmətlərini ayrıca qeyd etmək olar. İlk kitablarından olan “Faciə və qəhrəman” əsərindən məlum oldu ki, o, ənənəvi tənqidi yaradıcılıqdan fərqli mövqe nümayiş etdirir. Daha çox fəlsəfi ümumiləşdirmələrə meyil göstərir. Tənqidçi heç vaxt yazıçının arxasınca getmirdi. O, hər hansı bir əsərə münasibətdə fərqli mövqedə dayanır, bir qayda olaraq, tənqidçi ideyasından çıxış edirdi. Ənənəvi sosioloji təhlillərdən fərqli təhlil yolu seçən Yaşar Qarayev hər hansı əsərə elmi-fəlsəfi mövqedən dəyər verir, ciddi, sanballı elmi ümumiləşdirmələr aparırdı. Bu cür təhlil üsulu 1960-cı illər tənqidi ədəbiyyatşünaslıqda yeni idi.

Yaşar Qarayev “Faciə və qəhrəman” əsəri ilə ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızda yeni bir cığır açdı. Monoqrafiyada o, dramaturji əsərlərin təkcə ideya-məzmun xüsusiyyətlərini aşkara çıxartmaqla kifayətlənmirdi, eyni zamanda tədqiqata cəlb olunan əsərlərin səhnə tələyinə də işıq salırdı. Burada C.Cabbarlının “Solğun çiçəklər”, “Aydın”, “Oqtay Eloğlu”, “Od gəlini” və başqa romantik əsərləri geniş aspektdə tədqiqata gətirilir, Azərbaycan dramaturgiyasının müxtəlif mərhələlərinin spesifik xüsusiyyətləri aydınlaşdırılır, XX əsr dramaturgiyamızın Şərqi ədəbi ənənələri ilə əlaqəsi, dünya dramaturgiyasında yeri və rolu aşkara çıxarılırdı.

“Faciə və qəhrəman”da Yaşar Qarayev teatr tənqidçisi statusunu təsdiq etdi. “Faciə və qəhrəman”, “Səhnəmiz və müasirlərimiz” əsərləri sübut etdi ki, Yaşar Qarayevi dramaturgiyamızın

problem və qayğıları ilə yanaşı, milli teatrın mövcud vəziyyəti də narahat edir. Bu əsərlərdə Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrı, faciənin bir janr kimi yaranması və formalaşmasında ictimai, fəlsəfi və ədəbi amillərin rolu haqqında dolğun təsəvvür ortaya qoyulmuşdu.

Azərbaycan realizminin tipologiyası, Qərb realizmi ilə əlaqələri və fərqli cəhətləri, faciə və onun Azərbaycan dramaturgiyasında yeri, C.Cabbarlı dramaturgiyasının janr, üslub tipologiyası yüksək elmi-nəzəri səviyyədə təhlil olunurdu. Hiss olunur ki, tənqidçi ancaq yazıçı ideyasının arxasınca getmir, daha çox öz tənqidçi idealına əsaslanır, yüksək milli dəyərlərdən çıxış edir. Elmi, publisistik üslubla fəlsəfi düşüncənin vəhdəti, folklor hikməti ilə akademizmin, yumor, sarkazm ruhu ilə təmkinli, obrazlı ifadə tərzinin eyni üslubda birləşməsi onun elmi-ədəbi fəaliyyətinin fundamentallığından xəbər verirdi. O, “Dədə Qorqud” dastanını da, Dədə Şəmşir hikmətini də, Füzuli sufizmini də, M.F.Axundovnin müasirlik konsepsiyasını da, Zəlimxan Yaqubun müasir ənənəvi poeziyanın varisi olmaq iddiasını da müxtəlif aspektlərdən izah edirdi: “Yaşar Qarayev müasir ədəbi prosesi diqqətlə izləyən, bədii düşüncənin nəzəri problemləri ilə müntəzəm məşğul olan, çoxəsrli bədii sərəvətimizin də ən yaxşı ənənələrini tədqiq və təbliğ edən istedadlı tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi tanınmışdır... Yaşar vətəndaşlıq vəzifəsi kimi professional tənqidçiliyi özünə əsas ixtisas seçmişdir. Əsl ideyalı tənqid odur ki, orada yazıçı şəxsiyyəti, yazıcının gerçəkliyə münasibəti ilə yanaşı, tənqidçi şəxsiyyəti, onun tənqidçi ideali həyat həqiqətlərinə və bədii həqiqətə münasibəti də aydın ifadəsini tapmış olsun. Bu keyfiyyət Yaşarın tənqidində güclüdür” [1].

Yaşar Qarayevin “Faciə və qəhrəman” (1965), “Mirzə Fətəli Axundov” (1982), “Meyar şəxsiyyətdir” (1989), “Tarix: yaxından və uzaqdan” (1996), “Ədəbi üfiqlər” (1985), “Azərbaycan ədəbiyyatı XIX-XX yüzilliklərdə” əsərləri onun keçdiyi elmi fəaliyyət yolunun ümumi mənzərəsini göz önünə gətirir. “Meyar şəxsiyyətdir” kitabının sərəlvhəsi tənqidçinin estetik mövqeyinin müəyyənlişməsi kimi qiymətləndirildi. O sübut etdi ki, bədii yaradıcılıqda şəxsiyyət amili nə qədər öndədirsə, tənqidçi mövqeyində də yazıcının, bədii obrazın şəxsiyyəti həmin səviyyədə diqqət mərkəzindədir. Bu əsərlərin tədqiqat ünvanı müəyyən bir dövr və ədəbi mərhələ ilə məhdudlaşmır. Ədəbiyyat tariximizin keçmiş və müasir dövrləri, ədəbi şəxsiyyətlərin ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyi həmin əsərlərdə təhlil olunub.

Dövlət mükafatına layiq görülən “Realizm: sənət və həqiqət” (1980) əsərində dünya və Avropa maarifçiliyinə, Azərbaycan maarifçiliyinin tipologiyasına, milli məfkurəyə və Qərbi Avropa maarifçiliyinə verdiyi qiymət, apardığı tipoloji müqayisələr 1980-ci illər Azərbaycan tənqid və ədəbiyyatşünaslığında yeni bir hadisə idi. O dövrün tənqid və ədəbiyyatşünaslığında bu həqiqət dəfələrlə etiraf olunub: “Yaşar Qarayev əsərdən-əsərə inkişaf edən istedadlı alimdir. Onun keçən ilin sonunda nəşr edilən “Realizm: sənət və həqiqət” monoqrafiyası buna ən yaxşı sübutdur... Monoqrafiyanı oxuyarkən müasir nəzəri-estetik və elmi-metodoloji nailiyyətlərə dərinləndirən vəqif bir tədqiqatçı ilə üz-üzə gəlir, onun güclü məntiqinə, tənqidçi-alim düşüncəsinə inanırıq” [2].

“Realizm: sənət və həqiqət” kitabı, ümumiyyətlə, 1970–80-ci illər ədəbi-nəzəri fikrimizin ümumi vəziyyətini aydınlaşdırmaq baxımından maraqlıdır. Təsədüfi deyil ki, əsər 1980-ci illərdə dövlət mükafatına layiq görülmüşdü. Bu, sözün həqiqi mənasında, fundamental monoqrafiyadır. Klassik romantik poeziyamızın inkişaf mərhələləri, Avropa maarifçiliyinin mahiyyəti, milli maarifçiliyin Avropa maarifçiliyi ilə əlaqələri, Azərbaycan realizminin mərhələləri əsərdə konkret ədəbi faktlar və elmi-nəzəri materiallar əsasında tədqiqat predmetinə çevrilmişdi. İlk dəfə idi ki, ədəbiyyatşünaslığımızda novruzəlilik, usta zeynallıq fəlsəfi ümumiləşdirmələrlə izah olunurdu. Milli psixologiyamızın alt qatlarına enən tədqiqatçı bütöv bir elmi konsepsiyaya əsaslanaraq XX əsr nəsrimizin, dramaturgiyamızın mahiyyətinə nüfuz edirdi. Yaşar Qarayev ancaq ədəbiyyat mütəxəssisi olmaqla kifayətlənmirdi. O həm də ictimai-fəlsəfi fikrimizin zənginləşməsinə, yeniləşməsinə əvəzsiz xidmət göstərir, ədəbi materiallara dövlətçilik mövqeyindən yanaşır, milli ideologiyamızın əsaslarını üzə çıxarmağa can atırdı.

Onu da qeyd edək ki, 1960-cı illərdə tənqid və ədəbiyyatşünaslığımıza bütöv bir yeni nəsəl gəlmişdi. Onların əksəriyyəti irihəcmli monoqrafiyalar yazmağa üstünlük verirdi. Belə tənqidçilərdən biri də Şamil Salmanov idi. 1960-cı illərdə tənqiddə gələn Şamil Salmanov Azərbaycan ədəbi tənqidinin və ədəbiyyatşünaslığının ən tanınmış və nüfuzlu simalarından biridir. O, təxminən yarım əsr davam edən elmi-ədəbi fəaliyyəti ilə tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızda öz

imzasını qoyub, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının fundamental problemlərinin təhlilində elmi-nəzəri səviyyəsinin yüksək olduğunu sübut edib.

Çoxillik fəaliyyəti dövründə o, milli ədəbiyyat tarixçiliyinin, ədəbi tənqidin metodoloji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, elmi-nəzəri səviyyənin yüksəldilməsi işinə xidmət göstərmişdir. Tənqidçi həmişə tədqiqat predmeti kimi götürdüyü ədəbiyyat tarixi materiallarına yüksək estetik prizmadan, dünya ədəbiyyatşünaslığının müasir standartları baxımından yanaşmağı bacarıb. Filoloji fikrimizin müxtəlif məsələləri, ədəbiyyatşünaslığın nəzəri problemləri, yaradıcılıqda bədii üslub, ənənə və novatorluq, bədii metod və janr, tənqid və ədəbi proses, tənqidin ədəbi prosesdə rolu haqqında Şamil Salmanovun sistemli tədqiqatları müasir ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqid məktəbimizin nəzəri bazasının möhkəmləndirilməsi işində xeyli rol oynayıb.

İkicildlik "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi" (1967) kitabının hazırlanması, ədəbi ictimaiyyətə çatdırılmasında Şamil Salmanovun əməyi böyükdür. "Azərbaycan sovet şeirinin ənənə və novatorluq problemi" (1980) "Poeziyanın kamilliyi" (1985) (Y.Qarayevlə birlikdə), "Müasirlik mövqeyindən" (1982), "Poeziya və tənqid" (1987), "Akademik Kamal Talıbzadə" (1998), "Tənqidçi və ədəbi proses" (akademik B.Nəbiyevin ədəbi-elmi fəaliyyəti və tənqidi görüşləri) monoqrafiyaları və 100-dən artıq elmi məqalələri göstərdi ki, o, daim ədəbiyyatşünaslığın aktual məsələlərinə meyil göstərmişdir, ədəbi prosesin izahında həssaslıq və qayğıkeşlik nümayiş etdirib.

Ş.Salmanovun adı və imzası professional ədəbiyyat tənqidçisi statusuna uyğundur. Keçən əsrin 20-ci illərindən üzü bəri Azərbaycan poeziyasının novatorluq tendensiyasının, yeni yaradıcılıq istiqamətlərinin elə bir sahəsi yoxdur ki, o buna reaksiya verməsin və yaxud bu mövzuda çıxış etməsin. O, institutun 70-80-ci illərdə nəşr etdirdiyi "Ədəbi proses" məcmuələrində konkret zaman kəsiyində milli poeziyamızın ədəbi-tarixi prosesdə rolu, onun ayrı-ayrı simalarının poetik yaradıcılıq manerası barəsində ətraflı və məzmunlu təhlillər aparıb. Həmin illərdə Azərbaycan poeziyasında yeni canlanma, novatorluq meyilləri, şeirin dövrün sosial-mənəvi həyatına fəal müdaxiləsi diqqəti daha çox cəlb edirdi.

Problemi daha ardıcıl, sistemli izləmək üçün ən əvvəl alimin "Azərbaycan sovet şeirinin ənənə və novatorluq problemi" monoqrafiyasına diqqət yetirək. Əsərdə 1920-30-cu illər Azərbaycan ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslığında ənənə və novatorluq probleminin həlli əsas tədqiqat predmeti kimi götürülüb. Müəllif yeni Azərbaycan şeirində novatorluq meyillərini dövrün, zamanın diktəsi kimi qəbul etməklə yanaşı, ədəbi ənənələrin qarşılıqlı əlaqəsinə və ədəbi-tarixi varisliyə də eyni qayğı və həssaslıqla yanaşmışdır.

Keçən əsrin 20-30-cu illəri milli ədəbiyyatşünaslığın və ədəbi tənqidin yaranma, təşəkkül və ədəbi-tarixi prosesdə özünü təsdiq mərhələsidir. Son dərəcədə maraqlı, ədəbi mübarizələrlə müşayiət olunan bu dövrün tənqid və ədəbiyyatşünaslığında yeni şeirin ideya-poetik təcrübələrinin ümumiləşdirilməsi, inqilabi estetikanın prinsipləri və bunun ədəbi prosesə tətbiqi, tənqidin klassik irsə münasibətdə nihilist mövqeyi "Azərbaycan sovet şeirinin ənənə və novatorluq problemi" kitabında diqqəti cəlb edən cəhətlərdəndir.

"Azərbaycan sovet şeirinin ənənə və novatorluq problemi" əsəri əslində milli ədəbiyyatın tarixi inkişafının nəticələrinin ümumiləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Burada ədəbi ənənədən gələn müsbət tendensiyalar izlənilməklə yanaşı, ədəbiyyatda yaranan novator məzmun və ideyalar da diqqətdə saxlanılır. 1960-80-ci illər poeziyasında ənənəvi şeirlə sərbəst şeirin paralel şəkildə davam etməsi, birinin digərini izləməsi, qarşılıqlı faydalanması ön plana keçir. Daha çox R.Rza, Ə.Kərim, Ə.Salahzadə, F.Qoca, F.Sadiq və sair şairlərin yaradıcılığında yeni məzmun və forma diqqət mərkəzinə gətirilir. Şamil Salmanov ənənə və novatorluğun vəhdətini, bu prosesdə ictimai mühitin rolunu belə qiymətləndirirdi: "Aydın məsələdir və sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, hər bir bundan əvvəlki dövrün incəsənəti onu doğuran, onu öz təcrübəsi ilə qidalandıran tarixi dövrün fikri-mənəvi mündərəcəsini, insanların ictimai əlaqə və münasibətlərini əhatə etməsi ilə özündən sonrakı bədii inkişaf üçün təsir və əhəmiyyətini, estetik ləyaqətini qoruyub saxlayır. İctimai şüurun digər formaları ilə müqayisədə incəsənət bu üstünlüyü yalnız bir şeylə-həyat həqiqətini, insanı konkret hissi formada qavramaqla, obrazlı idrakla nail olmuşdur" [3, 8].

Şamil Salmanovun "Müasir Azərbaycan ədəbi tənqidinin təşəkkülü və inkişaf meyilləri" tədqiqat əsərində milli filoloji fikrimizin böyük bir mərhələsi tədqiqat predmeti kimi götürülür.

Ədəbi mərhələlərin tipoloji xüsusiyyətləri haqqında dolğun təsəvvür formalaşdırılmaqla bərabər, eyni zamanda ayrı-ayrı tənqidçilərin ədəbi prosesdəki rolu müəyyənləşdirilir. Diqqət etsək, görürük ki, bu tədqiqat sahələri müxtəlif olsa da, əslində mühüm ədəbiyyatşünaslıq məsələləri ilə bağlıdır. O, ədəbi tənqidimizin bütöv bir mərhələsinin ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərinin – Ə.Nazimin, M.Quliyevin, M.Rəfilinin, H.Zeynallının, M.C.Cəfərovun, K.Talibzadənin, B.Nəbiyevin ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafındakı rolu və mövqeyinə müxtəlif tədqiqat əsərlərində dəfələrlə qayıdıb, respublika mətbuatında bu barədə onlarca sanballı elmi məqalələr dərc etdirib. Tənqidçi müraciət etdiyi ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığını ədəbi mühit kontekstində təhlil etməyə nail olub.

Ş.Salmanov Azərbaycan ədəbi tənqidində sərbəst şeirin tarixi və nəzəriyyəsi ilə ən çox və ardıcıl məşğul olan bir tədqiqatçıdır. Sərbəst şeirimizin ilk nümunələrini yaradan M.Rəfili, R.Rza, M.Müşfiq haqqında ən dəyərli və qiymətli məqalələri də o yazıb. Müxtəlif illərdə sərbəst şeirə qarşı yönələn total və ifrat hücumlara tənqidçi vaxtında layiqli cavab verib, ədəbiyyatımızda bu yeni meyli daha da qüvvələndirərək onun aparıcı poetik istiqamətlərindən birinə çevrilməsində müstəsna xidmətlər göstərib.

Tədqiqatçı alimin “Akademik Kamal Talibzadə” monoqrafiyası da ədəbi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılıb. Onu da qeyd edək ki, monoqrafiyada ancaq Kamal Talibzadənin elmi-ədəbi fəaliyyətindən bəhs olunmur. Keçən əsrin ilk onilliklərindən bu günə kimi ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızın keçdiyi inkişaf mərhələləri və bu dövrlərdə fəaliyyət göstərən tənqidçilərin fərdi elmi üslubu tədqiqata gətirilir. Kitabda akademiklərin ömür yolu, ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti, tənqid tariximizin yaradılmasında əvəzolunmaz xidmətləri və onun ədəbi əlaqələrin inkişafındakı gördüyü işlər müasir ədəbiyyatşünaslığın standartları baxımından izlənilir.

Əli Sultanlının “Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən” (1965) monoqrafiyası 1960-cı illər tənqid və ədəbiyyatşünaslığının nəzəri səviyyəsini göstərmək baxımından maraqlıdır. O, milli dramaturgiyanın inkişaf tarixindən bəhs edərkən geniş ədəbi müqayisələr və nəzəri təhlillər aparmış, Azərbaycan dramaturgiyasını nəinki rus və Qərbi Avropa dramaturgiyası, eyni zamanda qədim Yunan dramaturgiyası əlaqələri üzərində də xeyli paralellər aparmış, milli dramaturgiyanın estetik xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirmişdir: “Azərbaycan dramaturgiyasının arxotektonikası, məclislərin sayı, quruluşu çox maraqlıdır. Məlumdur ki, məclislərin sayı dramaturgiyada yalnız sadə bir kəmiyyət məsələsi olaraq qalmır. Bu məsələ üslub ilə sıx bir surətdə bağlıdır. Yunan dramaturgiyasında pərdə bölgüsü yox idi. Beşpərdəli quruluş Romada Plavt (e.ə. 250 - 184), Terensiya (e.ə. 183 - 159) ilə başlanmış və Senekanın (e.ə. 65-də ölüb) dramaturgiyasında davam etdirilmiş, buradan da Avropaya keçmişdir. Azərbaycan dramaturgiyasında məclislərin sayı məsələsində heç bir sabitlik yoxdur. Sabitlik həm ayrı-ayrı dramaturqlara, həm mərhələlərə, həm də üslublara aiddir” [4, 74].

Milli dramaturgiyanın ədəbi qaynaqları sırasında Ə.Sultanlı xalq dramalarına və dini dramalara daha çox önəm vermiş, başqa xalqlarda olduğu kimi, bizdə də dramaturgiyanın bünövrəsində xalq dramalarının, məişət mərasimlərinin dayandığı fikrində olmuşdur. Monoqrafiyada “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənələrinin milli dramaturgiyada izləndiyi, genişləndiyi konkret faktlarla təhlildən keçirilir, əsərdə lirik sətirlərlə yanaşı, dramatik səhnələrin də olduğu araşdırılır. Təbii ki, Ə.Sultanlı əsas diqqət və marağı yazılı Azərbaycan dramaturgiyasının təşəkkül və ədəbi-tarixi ənənələrini yaratması üzərində cəmləşdirib. O, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni janrların: dramaturgiya, roman və hekayənin yaranmasını maarifçilik hərəkatının bəhrəsi kimi qiymətləndirmişdir.

Əli Sultanlı M.F.Axundov dramaturgiyası ilə Molyer, Didro, Lessinq yaradıcılığını müqayisə edib, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirməyə çalışıb. Bədii əsərdə əxlaq və tərbiyəyə önəm verməkdə dramaturqun yaradıcılığının D.Didro sənətinə yaxın olmasını bildirib. Ə.Sultanlı eyni zamanda milli dramaturgiyanın orijinal keyfiyyətinə də işıq salıb “Müəllifə görə, qəbahət işləyən bir surətin əsər boyu inkişaf və dəyişməsinə elə vermək lazımdır ki, ən axırda onun daxilində peşimançılıq hissi oyansın. Hətta varlı, zalım bir dövlət məmuru özü axırda məzlumlar dərəcəsinə ensin, lazım gələrsə, onu dilənçi bir vəziyyətə gətirməli. Bir tərəfdən o? öz zülmələrini anlayaraq peşiman olur, ikinci tərəfdən, tamaşaçılara və oxuculara əxlaq və ibrət dərsi olur” [5, 79].

Ə.Sultanlı M.F.Axundovun dram əsərlərinin xoşbəxt finalla bitməsi qənaətinə də münasibət bildirmiş, bu cəhəti onun bütün əsərlərinə şamil etmiş, xoşbəxt sonluqlu final ideyasını maarifçi məfkurənin tələbləri ilə bağlamışdır. Doğrudan da, ədibin dram əsərlərinin hamısının finalında iştirakçıların əksəriyyəti bir yer toplaşır, əsər maarifçi sonluqla bitir.

Ədəbiyyatşünaslıq daim öz bazasını genişləndirir, yeni metodoloji ədəbi sistemlər yaradır. Bu, 60-80-ci illərdə də davam etdirildi. Ədəbiyyatşünaslığımız həm ədəbi-tarixi faktlarla zənginləşdi, həm də öz nəzəri bazasını möhkəmləndirdi. Bu ədəbi missiyanın həyata keçirilməsində, şübhəsiz ki, monoqrafik tədqiqatların mühüm rolu oldu.

Elmi yeniliyi: Məqalədə ilk dəfə olaraq 1960-80-ci illərdə ədəbiyyatşünaslığımızda monoqrafik tədqiqatların yaranmasının tipoloji xüsusiyyətləri ədəbi-tarixi aspektdə tədqiq olunur.

Təbii əhəmiyyəti: Məqalədən tənqid və ədəbiyyatşünaslıq tarixini öyrənən mütəxəssislər faydalana bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı: Yazıçı, 1979, 196 s.
2. Zamanov A. Həqiqətlər və məbahisələr. "Kommunist" qəzeti, Bakı, 28 may, 1981.
3. Salmanov Ş. Azərbaycan sovet şeirinin ənənə və novatorluq problemi. Bakı: Elm, 1980, 215 s.
4. Salmanov Ş. Ehtiramla, inamla... //Azərbaycan jurnalı, Bakı: 2000, №6.
5. Sultanlı Ə. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafı tarixindən. Bakı: Azər nəşr, 1964, 301 s.

РЕЗЮМЕ

УСИЛЕНИЕ ТЕНДЕНЦИЙ К МОНОГРАФИЧЕСКИМ ИССЛЕДОВАНИЯМ В НАШЕМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Рафиева А.И.

Ключевые слова: *монографические исследования, Яшар Гараев, содержание и форма, литературная критика, литературные связи*

Создание реальной истории литературы напрямую связано с монографическими исследованиями. В статье рассматриваются факторы, обуславливающие появление монографических исследований в нашем литературоведении, объясняется роль этих работ в развитии истории литературы. Привлечены к исследованию типологические особенности определенного периода литературно-теоретической мысли.

SUMMARY

INCREASE OF INCLINATION FOR MONOGRAPHIC RESEARCHES IN OUR LITERATURE STUDIES

Rafiyeva A.I.

Key words: *monographic studies, Yashar Garayev, content and form, literary criticism, literary relations*

Creation of perfect history of literature is directly connected with monographic researches. In the article, attention is paid on factors stipulating the emergence of monographic researches in our literature studies, the role of such works in establishment of our history of literature is clarified and typological features of certain stage of our literary-theoretical thought are brought to research.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	16.06.2017
	Son variant	27.09.2017